

**Materijalna
baza proizvodnje umjetnosti
— nekoliko napomena
o virtualnosti**

**Material
Basis For Art Production
— A Few Notes On
Virtuality**

PREGLEDNI RAD

Predan: 28.2.2019.

Prihvaćen: 4.6.2019.

DOI: 10.31664/zu.2019.104.08

UDK: 7.01:141.82

APSTRAKT

Razlika između „stvarnog”, „autentičnog” života i njegovih pukih prikaza prožimala je filozofski diskurs od samog njegova početka. Debordovo djelo *Društvo spektakla* obično se kategorizira kao daljnja razrada te teme. Osnovni nesporazum u takvom shvaćanju leži u zanemarivanju Debordove konstitutivne teze: „Spektakl nije skup slika, nego društveni odnos između pojedinaca, posredovan slikama.” (§4) U kulturnim perspektivama, „stvarna” materijalna dinamika života—odnosi među ljudima—zamjenjuje se tobožnjom razmjernom slikom koje nemaju nikakvu autentičnost.

Koncept kognitivnog kapitalizma (Vercellone, 2005), sa svojim tezama o suvremenoj dominaciji informacija i znanja u kapitalističkoj reprodukciji, dodatno potvrđuje ovu oprečnost. Prema Dooganovim (2009) temeljito istraženim i empirijski zasnovanim uvidima, našim svijetom i dalje uvelike dominira gruba materijalna proizvodnja, što u bitnom osporava temeljne koncepte nove, postfordovske, virtualne, nematerijalne, postradne faze kapitalizma. Na tom tragu Huws (2003, 2014) upozorava na dvojbenu status pojmova fluidni identiteti, odnosno hibridne subjektivnosti, i naglašava pretežnost klasnih i rodni problema koji i dalje znatno premrežavaju polje rada. Oslanjajući se na Davisove (2013) uvide o nužnosti klasne analize za razumijevanje umjetničkog polja, predstaviti ću modalitete u kojima „kreativnost” funkcionira kao neoliberalna floskula. Konkretnije, dat ću pregled načina na koje sustavna eksploatacija, kao suštinska značajka kapitalizma, i dalje strukturira dinamiku umjetničkog polja, osobito područja koja se pomodno nazivaju „kreativne industrije”.

KLJUČNE REČI

postfordizam, kognitivni kapitalizam, klasa, eksploatacija, kreativne industrije

REVIEW ARTICLE

Received: February 28, 2019

Accepted: June 4, 2019

DOI: 10.31664/zu.2019.104.08

UDC: 7.01:141.82

SUMMARY

The difference between the “real,” “authentic” life and its mere representation has saturated the philosophical discourse from its very onset. Debord’s *The Society of the Spectacle* usually gets categorized as a further elaboration on this issue. The essential misapprehension of such an understanding lies in the disregard of Debord’s constitutive thesis: “the spectacle is not a collection of images; it is a social relation between people that is mediated by images.” (§4) In cultural perspectives, the “real” material dynamics of life—relations between people—is replaced by a purported exchange of images which lack any authenticity.

The concept of cognitive capitalism (Vercellone, 2005), with its theses on the contemporary domination of information and knowledge within capitalist reproduction, further validates this opposition. According to Doogan’s (2009) thoroughly researched and empirically founded insights, our world is still heavily dominated by crude material production which precludes any notion of a new, post-Fordist, virtual, immaterial, post-work stage of capitalism. Similarly, Huws (2003, 2014) warns of the dubious status of the concepts of fluid identities, or hybrid subjectivities, and stresses the prevalence of class and gender issues which still substantially affect the working spheres. Drawing on Davis’s (2013) insights on the necessity of class analysis for the comprehension of the artistic field, I will present the modes in which “creativity” functions as a neoliberal buzzword. More specifically, I will outline the ways in which systemic exploitation, as an intrinsic feature of capitalism, still structures the dynamics of the art field, particularly areas that are fashionably known as “creative industries.”

KEYWORDS

post-Fordism, cognitive capitalism, class, exploitation, creative industries

Goran Pavlić

NELAGODA S OPREKOM BAZE
I NADGRADNJE

THE "BASE VS. SUPERSTRUCTURE" OPPOSITION
AND ITS DISCONTENTS

Razlika između „stvarnog”, „autentičnog” života i njegovih pukih prikaza prožimala je filozofski diskurs od samog njegova početka. Nedvojbeno najpoznatiji primjer takvog gledišta jest Platonova Alegorija špilje iz VII. knjige *Države*,¹ u kojoj demonstrira svoju teoriju ideja. Prema toj teoriji, Ideje (ili Forme)² sačinjavaju istinsku realnost koja se ne može spoznati osjetilima. Slijedom toga, ono što se na taj način može spoznati zapravo nije stvarno, već samo imitacija stvarnih Ideja. Ljudi su na neki način osuđeni na svijet imitacija, a jedino ih teški intelektualni napor može približiti biti stvari, odnosno Ideji. Nije pretjerano reći da je velik dio zapadne filozofije posvećen razmatranju te ontološke razlike između stvarnog i prividnog, što se uglavnom odnosi na idealistički pogled na svijet, odnosno onaj koji više cijeni ideje (kao nešto transhistorijsko) nego propadanju sklone sfere materijalnih entiteta.

U „Pogovoru drugom izdanju” *Kapitala* Karl Marx je specificirao svoj stav prema idealističkoj tradiciji, posebno onoj hegelovskoj:

Po svojoj osnovi, moj dijalektički metod ne samo da se razlikuje od Hegelovog, nego mu je direktno suprotan. Za Hegela je proces mišljenja, koji on pod imenom ideje pretvara čak u samostalan subjekat, demijurg stvarnosti koja sačinjava samo njegovu spoljašnju pojavu. Kod mene, obrnuto, misaono nije ništa drugo nego materijalno preneseno u čovekovu glavu i u njoj prerađeno.³

S obzirom na to da je ova tvrdnja potkrijepljena i drugim izjavama o njegovu primarno materijalističkom pristupu, koje se mogu naći u cijelom Marxovu opusu, legitimno je postulirati da bi svaka dosljedna marksistička pozicija trebala temeljiti svoje uvide isključivo na empirijskim, materijalističkim osnovama. Pa ipak, ova „ontološka razlika”⁴ ustraje čak i u marksističkim krugovima. Debordov čuven, često pogrešno shvaćen klasik *Društvo spektakla* (1999 [1967]) na neki način funkcionira kao bilješka prvom poglavlju *Kapitala*, pogotovo njegovu završnom dijelu pod naslovom „Fetiški karakter robe i njegova tajna”.⁵ Debord započinje svoj osebujan traktat citirajući Feuerbacha: „Naše doba nedvojbeno daje prednost slici nad stvari, kopiji nad originalom, predstavi nad stvarnošću, prividu nad bićem... tako da je vrhunac opsjene za njega vrhunac svetoga.”⁶

Iako je Feuerbach napisao te riječi sredinom 19. stoljeća, Debord ih je iskoristio stoljeće kasnije kao programski moto za svoj rad. Problem s kojim se ovdje susrećemo navodna je transhistorijska valjanost takvih tvrdnji, koje proturječe Marxovu historijsko-materijalističkom shvaćanju povijesti. Kao što su istaknuli mnogi postmarksisti, tretiranje povijesti kao puke realizacije neke transcendentne univerzalne ideje predstavlja klasičan primjer najreakcionarnije buržajske epistemologije.⁷ Konkretno, ako želimo u potpunosti

The difference between the “real,” “authentic” life and its mere representation has saturated the philosophical discourse from its very onset. Doubtlessly the most famous instance of such a view is Plato’s allegory of the cave from the 7th book of *The Republic*,¹ in which he demonstrated his theory of forms. According to this theory, Ideas (or Forms)² constitute the true reality which cannot be grasped by our senses. Therefore, what *can* be perceived is not actually real, but a mere imitation of real Ideas. In a way, people are doomed to the world of imitations, and it is only through hard intellectual efforts that one can hope to approximate true essences, i.e. Ideas. It is no exaggeration to claim that a big part of Western philosophy is dedicated to examining this ontological distinction between the real and the apparent, mainly pertaining to the idealist worldview, i.e. one which values ideas (as something transhistorical) over a decaying sphere of material entities.

→

1 Platon, *Država*, 514 a – 520 a.

2 Starogrčki: εἶδος (*eidos*)—oblik, forma.

3 Marx, *Kapital*, 25.

4 Da posudim Heideggerov izraz.

5 U tom dijelu Marx snažno naglašava primat materijalnih, društvenih odnosa u shvaćanju kapitalističkog sustava.

6 Debord, *Društvo spektakla*, 35.

7 Za najprodornija promišljanja o epistemološkim aspektima vidi: Resnick i Wolff, „Marxist Epistemology” te Wolff i Cullenberg, „Marxism and Post-Marxism”.

8 Debord, *Društvo spektakla*, § 4.

primijeniti Marxove metodološke smjernice za proučavanje društvene stvarnosti, nikako ne smijemo poći od unaprijeđenih stvorenih kategorija društvenog bitka. A Debord je baš jedan od mnogih koji su učinili upravo to. Bogatstvom i raznovrsnošću svojih ideja i originalnošću uvida predstavljenih u ovom djelu Debord je nadahnuo veliki broj teoretičara koji su promišljali društvene odnose u suvremenom kapitalizmu. Pa ipak, njegova kritika tadašnjeg kapitalizma ostaje duboko usađena u statičkim predodžbama povijesti, u kojima je „istinska” stvarnost kao fiksna, ontološka domena na neki način uvijek zasjenjena „iluzionističkim”, „nestvarnim”, „neautentičnim” prikazima. U takvim „virtualnim” perspektivama stvarna, konkretna materijalna dinamika života—odnosi među ljudima—zamjenjuje se tobožnjom razmjenom slika koje nemaju nikakvu autentičnost. Međutim, četvrti—moglo bi se reći i središnji—paragraf *Društva spektakla* pokazuje dvosmislenost Debordova stava: „Spektakl nije skup slika, nego društveni odnos između pojedinaca, posredovan slikama.”⁸ Naglasak je očito na materijalnoj bazi, no analiza kapitalizma usredotočuje se na sistemske tendencije otuđenja koje ljudima priječe da progledaju kroz himerične ili spektakularne privide, odnosno da shvate pravu prirodu kapitalizma. Debordove teze izazvale su svakojake sporove, no strukturno gledano, samo su dodatno ojačale nepremostivu oprečnost između stvarnosti i prikaza ili, marksističkim rječnikom rečeno, baze i nadgradnje.

In the “Postface to Second Edition” of the *Capital*, Karl Marx specifies his own position toward idealistic tradition, particularly the Hegelian one:

My dialectical method is, in its foundations, not only different from the Hegelian, but exactly opposite to it. For Hegel, the process of thinking, which he even transforms into an independent subject, under the name of “the Idea,” is the creator of the real world, and the real world is only the external appearance of the idea. With me the reverse is true: the ideal is nothing but the material world reflected in the mind of man, and translated into forms of thought.³

Since this is further supported by other claims on his principal materialistic approach, spread throughout Marx’s oeuvre, it is legitimate to postulate that any consistent Marxist position should base its insights strictly on empirical, materialist grounds. And yet, this “ontological distinction”⁴ persists even in Marxist circles. Debord’s famous, often misunderstood classic *The Society of the Spectacle* (2002 [1967]) functions, as it were, as a footnote to *Capital*’s first chapter, especially to its concluding section titled “The Fetishism of the Commodity and Its Secret.”⁵ Debord opens his peculiar treatise with a motto which quotes Feuerbach: “But for the present age, which prefers the sign to the thing signified, the copy to the original, representation to reality, appearance to essence... truth is considered profane, and only illusion is sacred.”⁶

Although Feuerbach wrote those lines in the middle of the 19th century, Debord used them a century later as a programmatic motto for his work. The problem that arises here is the purported transhistorical validity of such claims, which contradict Marx’s historical materialist understanding of history. As many post-Marxists have pointed out, treating history as a mere realization of some transcendent universal ideas represents a classic instance of the most reactionary bourgeois epistemology.⁷ Specifically, in order to fully employ Marx’s methodological guidelines for the research of social reality, one should never start with preconceived categories of social being. And Debord is just one amongst many who did just that. Due to the richness and versatility of his ideas and the originality of insights presented in this work, Debord has inspired a great number of theorists who have contemplated social relations in contemporary capitalism. Nevertheless, his critique of capitalism of that time remains heavily embedded in the static conceptions of history, whereby “true” reality as a fixed, ontological realm is always somehow overshadowed by “illusionary,” “un-real,” “inauthentic” representations. In such “virtual” perspectives, real, concrete material dynamics of life—relations between people—is replaced with a purported exchange of images that lack any authenticity. However, *Spectacle*’s 4th paragraph—one may argue, the central one—demonstrates the ambiguity of Debord’s position: “the spectacle is not a collection of images; it is a social relation between people that is mediated by images.”⁸

1
Platon, *The Republic*, 514a–520a.

2
Old greek: εἶδος (eidos) — form.

3
Marx, *Capital*, 102.

4
To borrow Heidegger’s term.

5
Where Marx strongly emphasizes the primacy of material, social relations in understanding of a capitalist system.

6
Debord, *The Society of the Spectacle*, 7.

7
For the most incisive insights on epistemological aspects, see: Resnick and Wolff, “Marxist Epistemology,” and Wolff and Cullenberg, “Marxism and Post-Marxism.”

8
Debord, *The Society of the Spectacle*, § 4.

Raymond Williams bio je među prvima iz marksističkog tabora koji su upozoravali i sustavno razrađivali probleme i implikacije takve dualističke perspektive. Točnije, on je osporio temeljnu dogmu tradicionalne marksističke socijalne ontologije: strogu podjelu između ekonomske baze i nadgradnje (prava, znanosti, religije, kulture, umjetnosti), u kojoj ekonomska baza određuje sve moguće aspekte nadgradnje. Dominantan dio tadašnje marksističke kulturne teorije snažno je pristajao uz takvo dualističko gledište: ekonomska domena smatrala se „stvarnijom” od kulturne. Drugim riječima, na kulturne proizvode gledalo se kao na puke epifenomenne ekonomskih aktivnosti koje sačinjavaju bazu. Međutim, kao što Williams predlaže, trebalo bi imati istančaniji pogled na kulturnu praksu. Metaforička privlačnost samog pojma „baza” podrazumijeva nešto čvrsto, stabilno i otporno na svakodnevnne tričarije društvena bitka. No ako je promatramo u njezinoj stvarnoj društvenoj dinamici, tj. kao kontinuirano djelovanje raznovrsnih pojedinaca i grupa, „baza” također predstavlja heterogenu mješavinu različitih praksa koje pridonose ljudskoj (re)produkciji. Prema takvom stajalištu, kulturna je produkcija samo jedan od mnogobrojnih procesa proizvodnje čiji operativni postupci i ishodi sačinjavaju ukupnost ljudskog iskustva u svakom povijesnom kontekstu.⁹ Tako koncipirana proizvodnja ne zauzima prvo mjesto u nekoj tobožnjoj ontološkoj hijerarhiji, već samo naglašava materijalne preduvjete potrebne za razvoj kulturnog polja. Williams, međutim, ističe kako je nužno sačuvati razliku između baze i nadgradnje ako želimo izvući ikakvu korist iz klasne analize, konceptualnog okvira koji je svojstven marksističkoj analizi kapitalizma. Prema njegovim riječima: „Kada govorimo o bazi, vrlo je važno znati mislimo li, kao što je postalo uvriježeno u jednom otužnom obliku ovog prijedloga, na primarnu proizvodnju u okvirima kapitalističkih ekonomskih odnosa, ili na primarnu proizvodnju samoga društva (...) materijalnu produkciju i reprodukciju stvarnoga života.”¹⁰ Usvajanje takve perspektive omogućuje nam da izbjegnemo dualističke zamke redukcionističke sheme baza—nadgradnja. Odnosno, kao što je rekao jedan drugi važan postmarksistički mislilac Tony Bennett: zalaganje za krutu podjelu baza—nadgradnja zapravo potkopava sam pokušaj historizacije ljudskog djelovanja unutar određene društvene formacije, zato što analitičke kategorije koje se pritom primjenjuju proizlaze iz čvrstih predodžba buržuj-ske epistemologije, a ne iz empirijskih prikaza postojećih socijalnih dinamika.¹¹

U kontekstu ovog članka to znači da nam odbacivanje rigidnog, a time i neproduktivnog dualizma baza—nadgradnja omogućuje temeljitije shvaćanje kompleksnosti kulturne proizvodnje—njezine materijalne, kao i simboličke strane.

The stress is obviously on material basis, but the analysis of capitalism focuses on the alienating tendencies of the system which prevent people from seeing through chimerical or spectacular appearances, i.e. understanding the true nature of capitalism. Debord's theses provoked various disputes, but structurally speaking, they only further strengthened the insurmountable opposition between reality and representation, or, in Marxist parlance, the base and superstructure.

→

9 Williams, „Culture and Materialism”, 31–50.

10 Isto, 35.

11 Bennett, *Outside Literature*, 39–75.

12 Doogan, *New Capitalism?*, 6.

13 Taj stav žestoko kritizira Vercellone, gorljiv zastupnik kognitivnog obrata u političkoj ekonomiji, u svojim djelima „From the Mass-Worker to Cognitive Labour” i „The hypothesis of cognitive capitalism”.

RAD U
POSTFORDISTIČKOM DOBU

U svojoj teorijski skrupuloznoj i empirijski striktnoj studiji *New Capitalism?* Kevin Doogan predstavlja svoj zadatak na sljedeći način: „Ova kritika novog kapitalizma potaknuta je pokušajem da se rematerijalizira shvaćanje društvenih promjena, utjelovi djelovanje ekonomije i na taj način otkrije ‚stroj u duhu‘.“¹² Programatski prkoseći aktualnim trendovima u društvenoj teoriji koji naglašavaju „kognitivni obrat“ u kapitalističkoj (re)produkciji, Doogan pokušava razjasniti ideološke mehanizme koji se primjenjuju da bi se tvrdnje o „bestežinskoj“ ili „dematerijaliziranoj“ ekonomiji učinile uvjerljivima. Drugim riječima, ako zaista svjedočimo bitno novoj fazi kapitalizma—onoj „kognitivnoj“—kao istraživači iz područja društvenih znanosti ili marksistički kulturni kritičari trebali bismo moći precizirati bitne zasade takvog koncepta koje se temelje na činjeničnim podacima, a ne samo na nagađanju. Dok akademskim studijskim programima dominiraju neoklasični ekonomski pristupi koji propagiraju ekonomiju temeljenu na znanju,¹³ Dooganu je osobito važno da demistificira kritičke pozicije koje se temelje na marksističkoj tradiciji. S obzirom na to da radni odnosi predstavljaju jedno od osnovnih polja marksističkog nauka, kao i polaznu točku za kritiku kapitalizma, svaki pristup koji se kritički odnosi prema kapitalizmu nužno se mora suočiti s ovim kompleksnim i dinamičnim sklopom odnosa.

Raymond Williams was among the first from the Marxist camp to warn of and systematically elaborate the problems and implications arising from such a dualist perspective. More precisely, he challenged the founding dogma of traditional Marxist social ontology: the strict division between the economic base and superstructure (law, science, religion, culture, arts), whereby the economic base determines every possible aspect of the superstructure. The dominant part of the contemporary Marxist cultural theory strongly adhered to this dualist view: economic realm was considered more “real” than the cultural one. In other words, cultural products were seen merely as epiphenomena of economic activities that constituted the base. But, as Williams suggests, it is necessary to take a more nuanced view on cultural practice. The metaphorical allure of the very term “base” connotes something firm, stable and resistant to the everyday minutiae of social being. But if we take it in its actual social dynamics, i.e. as a continuous action of versatile individuals and groups, the “base” is also a heterogeneous mixture of various practices that contribute to human (re)production. According to this view, cultural production is just one among many other processes of production whose operational procedures and outcomes constitute the totality of human experience within any historical context.⁹ Production thus conceived does not occupy the primary position in some purported ontological hierarchy, but only highlights material preconditions necessary for the development of the cultural field. Williams, however, emphasizes that it is essential to preserve the base-superstructure distinction if we are to extract any use out of class analysis, a conceptual frame intrinsic to the Marxist analysis of capitalism. In his words: “when we talk of the base, it matters very much whether we are referring, as in one degenerate form of this proposition became habitual, to primary production within the terms of capitalist economic relationships, or to the primary production of society itself (...) the material production and reproduction of real life.”¹⁰ Adopting such a perspective enables us to eschew the dualistic pitfalls of reductionist base-superstructure scheme. Or, as another important post-Marxist thinker, Tony Bennett, noted: advocating the rigid base-superstructure division effectively undermines the very attempt to historicize any human action within a given social formation, since the employed analytical categories stem from the firm conceptions of bourgeois epistemology, and not from an empirical account of existing social dynamics.¹¹

In the context of this paper, this means that renouncing the rigid, and thus unproductive base-superstructure dualism, enables us to comprehend more thoroughly the complexities of cultural production—its material as well as its symbolic side.

⁹ Williams, “Culture and Materialism,” 31–50.

¹⁰ *Ibid.*, 35.

¹¹ Bennett, *Outside Literature*, 39–75.

Tradicionalno, radni odnosi u kapitalističkom sustavu uglavnom su zamišljeni kao strogi režim pokretne trake (koju je Henry Ford znatno unaprijedio te otud i potječe izraz fordizam). Osim operativnih aspekata takvog radnog aranžmana, ta je predodžba u velikoj mjeri pridonijela dosta naivnom shvaćanju osnovnoga društvenog antagonizma: s jedne strane imamo disciplinirane i otuđene fizičke radnike, a s druge vlasnike sredstava za proizvodnju koji organiziraju kapitalna ulaganja, odnosno cikluse proizvodnje, tako što eksploatiraju radnu snagu radnika kako bi ostvarili profit. Iako dosta banalno i pomalo simplificirajuće, takvo razumijevanje leži u srži velikog broja teoretskih pristupa, uglavnom marksističkih.¹⁴

Početak 2000-ih pojavljuju se nove pozicije koje naglašavaju svoje marksističke temelje, ali žele nadvladati njihove argumentacijske nelogičnosti primjenom drugih teorijskih perspektiva. Možda najistaknutiji primjeri uključuju djela Hardta i Negrija *Empire* (2001) i *Multitude* (2005), kao i Virnovu *A Grammar of the Multitude* (2004). Osim mnogih vrijednih uvida u bitno promijenjen karakter političke subjektivizacije u sklopu brzo mijenjajućih radnih odnosa, ta su djela ponudila nove perspektive koje naglašavaju sve manju važnost klase, odnosno radnih odnosa¹⁵ i stavljaju snažan naglasak na „nematerijalni rad”. Klasa kao konstitutivna odrednica političke subjektivnosti pojedinaca zamijenjena je novim kolektivnim identitetom—*mnoštvom*. Ono što razlikuje mnoštvo od nekadašnjih makropolitčkih entiteta njegova je neovisnost o klasnim odnosima. Dakle, čak i ako je organizacija rada—situiranost u jednom zatvorenom tvorničkom krugu—znatno pridonosila političkom djelovanju temeljenom na klasi tijekom 20. stoljeća, to više nije slučaj jer su se radni odnosi drastično promijenili. Prema takvom razumijevanju, većina ljudi više ne radi u tvornicama, a čak i ako rade, njihov pravni status i radni ugovori više nemaju nikakve sličnosti s onima iz prethodnog, „fordističkog” stoljeća. To znači da smo ušli u novu kapitalističku fazu—postfordizam—u kojoj je uloga fizičkog rada u naglom opadanju, a znanje ili „nematerijalni” rad predstavlja jedini izvor vrijednosti.

Literatura koja pokušava dati pregled osnovnih elemenata postfordizma već je golema, no suština tog argumenta može se naći u radu Carla Vercellonea, jednog od najistaknutijih zagovornika „kognitivnog kapitalizma”. U uvodnim napomenama svojeg članka „Hypothesis of Cognitive Capitalism” (2005) Vercellone definira svoj zadatak kao „[bavljenje] povijesnim transformacijama odnosa kapital/rad koje su dovele do krize industrijskog kapitalizma i, posljedično, do prijelaza u kognitivni kapitalizam”.¹⁷ Dalje u tekstu Vercellone precizira:

Kao posljedica krize fordizma, kapitalizam je ušao u fazu duboke transformacije koja utječe na podjelu rada, kao i na načine valorizacije kapitala. Tijekom te faze povećana važnost uloge znanja i dimenzije kognitivnog rada moraju se smatrati glavnim faktorima promjenjive prirode odnosa kapitala/rada (...) Nova hegemonija znanja, ugrađena u živi rad, predstavlja jednu od glavnih značajki kognitivnog kapitalizma.¹⁷

LABOR IN THE POST-FORDIST AGE

In his theoretically thorough and empirically stringent study *New Capitalism?*, Kevin Doogan presents his task as follows: “The present critique of new capitalism is driven by an attempt to rematerialize an understanding of social change, to substantiate the working of the economy and thus to reveal the ‘machine in the ghost.’”¹² Programmatically going against current trends in social theory that stress the “cognitive turn” in capitalist (re)production, Doogan tries to elaborate on the kind of ideological mechanisms that are employed to make claims about the “weightless” or “dematerialized” economy plausible. In other words, if we are really witnessing the substantially new phase of capitalism—the “cognitive” one—we, as social researchers or Marxist cultural critics, should be able to specify essential tenets of such a concept that are based on factual data, and not merely on speculation. While neoclassical economic approaches, which advocate for the knowledge-based economy,¹³ dominate most academic curricula, Doogan is particularly keen to demystify critical positions that draw on Marxist tradition. Since labour relations represent one of the essential fields of Marxist scholarship and the starting point for the critique of capitalism, any approach pertaining to the critical stance towards capitalism necessarily needs to deal with this complex and dynamic set of relations.

14

Vidi: Heinrich, *An Introduction to the Three Volumes of Karl Marx's Capital*.

15

E. M. Wood izložila je temeljitu genealogiju ovog tipa perspektiva u polju postmarksizma tridesetak godina ranije u svojem djelu *The Retreat from Class: New „true” Socialism* (1998).

16

Vercellone, „The hypothesis of cognitive capitalism”, 1.

17

Isto, 1, 8.

18

Urednička napomena kaže da je rad napisan 2007. godine.

19

Vercellone, „From the Mass-Worker”, 436.

20

Isto, 437.

21

Iako su vrlo važne, marksističke rasprave o radnoj teoriji vrijednosti moraju biti izostavljene u ovom kontekstu.

Ubrzo nakon toga, u svojem prilogu za izdanje *Beyond Marx* (2014 [2009]),¹⁸ prikladnog podnaslova „Theorising the Global Labour Relations of the Twenty-First Century”, Vercellone ponavlja svoje stajalište i dodatno razrađuje koncept kognitivnog kapitalizma. Ovdje je, u teorijski istančanoj analizi transformacije radnih odnosa u 21. stoljeću, predstavio argumente koji su snažno odjeknuli u raspravama o paradigmi kognitivnog kapitalizma. Naglašavajući novi status znanja, ne samo kao instrumenta proizvodnje ili robe za prodaju nego kao glavnog izvora vrijednosti u postfordističkoj ekonomiji, Vercellone je zaključio da „[sve veća važnost znanja] utječe na ekonomiju u njezinoj cijelosti, uključujući sektore niske tehnologije—dokaz tome je rastući stupanj autonomije radnika u svim granama ekonomije”.¹⁹ Tome je dodao: „No sve se mijenja kada se rad, postavši sve više nematerijalan i kognitivan, opire svođenju na jednostavnu potrošnju energije tijekom određenog razdoblja. Kapital je primoran radništvu dodjeljivati sve veći stupanj autonomije.”²⁰

Te dvije izjave—znanje kao dominantan izvor vrijednosti u kapitalizmu²¹ i rastuća autonomija radnog procesa—tvore srž „kognitivnih” objašnjenja nedavnih kapitalističkih transformacija. Pa ipak, sudeći prema empirijski provjerenijim pristupima kao što su Dooganov ili onaj Ursule Huws, upravo su ta dva argumenta najproblematičnija.

Traditionally, work relations in the capitalist system have mainly been imagined as a strict regime of an assembly line (substantially improved by Henry Ford, thus Fordism). Beside the operational aspects of such a working arrangement, this image significantly contributed to a rather naïve understanding of basic social antagonism: on one side we have disciplined, alienated, manual workers, and on the other, owners of the means of production who organize capital investments, i.e. circles of production, by exploiting workers’ labor power for profit. Although rather banal and vaguely simplistic, such a representation nourished vast amounts of theoretical approaches, dominantly Marxist ones.¹⁴

Early 2000s saw the emergence of new positions that emphasized their Marxist origins, but wanted to overcome its argumentative impasses by employing other theoretical perspectives. Probably the most prominent instances include Hardt and Negri’s *Empire* (2001) and *Multitude* (2005), and Virno’s *A Grammar of the Multitude* (2004). Alongside many valuable insights on the substantially changed nature of political subjectivation within ever-changing labor divisions, these works offered new perspectives on the diminishing importance of class, i.e. work relations,¹⁵ and put a strong emphasis on “immaterial labor.” Class as the constitutive determinant for the individual’s political subjectivity was replaced by a new collective identity—the *multitude*. What differentiates the multitude from former macro-political entities is its disconnectedness from class relations. So, even if the work organization—situatedness in one, closed factory circle—significantly contributed to the class-based political agency during the 20th century, this was no longer the case because working relations have drastically changed. People no longer—so the argument goes—predominantly work in factories, and even if they do, their legal status and work contracts bear no resemblance to those from the former, “Fordist” century. This means that we have entered a new capitalist phase—the post-Fordism—in which the role of manual labor is in steep decrease, and knowledge, or “immaterial” labor, is the sole source of value.

The literature that tries to outline the basic features of post-Fordism is already immense, but the gist of the argument can be found in the work of Carlo Vercellone, one of the most notable proponents of “cognitive capitalism.” In the introductory lines of his paper “Hypothesis of Cognitive Capitalism” (2005), Vercellone defines his task as “[dealing] with the historical transformations of the capital/labour relation that has led to the crisis of Industrial Capitalism and, consequently, to the transition towards Cognitive Capitalism.”¹⁶ Further on, he specifies:

As a consequence of the social crisis of Fordism, capitalism has entered into a phase of deep transformations concerning both the division of labour and the modality of capital valorisation. During this phase, the increasing of the importance of the role of knowledge and the dimension of cognitive

12
Doogan, *New Capitalism?*, 6.

13
A position vehemently criticized by Vercellone, an avid proponent of cognitive turn in political economy, in: “From the Mass-Worker to Cognitive Labour” and “The hypothesis of cognitive capitalism.”

14
See: Heinrich, *An Introduction to the Three Volumes of Karl Marx’s Capital*.

15
E. M. Wood presents scrupulous genealogy of such type of perspectives in the field of post-Marxism some 30 years earlier, in her *The Retreat from Class: New “true” Socialism* (1998).

16
Vercellone, “The hypothesis of cognitive capitalism,” 1.

U uvodu zbornika *Are You Working Too Much? Post-Fordism, Precarity, and the Labor of Art* (2011) urednici zbornika ocrtavaju svoj pristup i naglašavaju pitanje umjetničkog samoshvaćanja. Pseudoknjiževnim rječnikom, urednici tvrde:

Umjetnik je primoran trošiti golemu količinu profesionalne energije u mrtvom moru mutne pseudo-profesije koja apsorbira rad pod krinkom nekakve zajedničke vjere u njegovu višu vrijednost (...) [tako] potajno podržavate svoj umjetnički rad svojim „stvarnim” poslom, moguće i dobro plaćenim. Vi ste svoj vlastiti sponzor i trofejna žena u istom pakiranju.²²

Zbornik sadrži 11 radova koji su uglavnom usredotočeni na postfordističke probleme novih subjektiviteta, tranzicije u postdemokraciju i prirode virtualnog rada te se rijetko dotiču materijalnih (odnosno financijskih), disciplinarnih aspekata ekonomskog rintanja na koje su natjerani radnici u umjetničkom polju. Drugim riječima, iako knjiga priznaje probleme koje donosi umjetnički rad i premda obiluje oštroumnim promišljanjima o promijenjenoj prirodi rada u takozvanom postfordizmu, nedostaje joj marksistička perspektiva ili barem stajalište koje je utemeljenije na tradicionalnoj aparaturi političke ekonomije.

Dvije godine kasnije njujorški likovni kritičar Ben Davis objavio je svojih 9.5 *Theses on Art and Class* (2013) s jasnom tendencijom primjene marksističkog tipa analize u sagledavanju i promišljanju prirode i dinamike umjetničkog polja. Osim samih teza, Davis je u petnaest poglavlja dao temeljitu kritiku trenutačne situacije umjetničke refleksije, posebno naglasivši nedostatak klasne analize. Njegova teza 1.0 tvrdi: „Pitanje klase od fundamentalne je važnosti za umjetnost.”²³ Kako bi pobliže objasnio svoju tvrdnju, dalje u tekstu navodi: „umjetnost je srednjoklasnog karaktera” (teza 3.0).²⁴ Izbjegavajući perspektive koje naglašavaju dohodak kao glavnu oznaku klasnog položaja, Davis srednju klasu određuje kao modus „odnosa prema radu i sredstvima za proizvodnju. Pod ‚srednjom klasom’ ovdje se podrazumijeva samostalni rad, individualni odnos prema proizvodnji, za razliku od rukovođenja i maksimizacije profita stvorenog radom drugih (kapitalistička klasa) ili pak prodaje vlastite radne snage (radnička klasa)” (teza 3.1).²⁵ S tim na umu, umjesto pristajanja uz moguće interpretacije hibridne prirode umjetnikovog rada, smatram da je korisnije proširiti i potkrijepiti Davisove uvide detaljnim izlaganjem argumenata koje su dali Huws i Doogan. To će se pokazati veoma važnim za analizu posebnosti rada u umjetničkom području.

labour have to be considered as the main factors of the changing nature of the capital/labour relation (...) The new hegemony of the knowledge incorporated into living labour represents the main feature of Cognitive Capitalism.¹⁷

Shortly afterwards, in his contribution to the issue *Beyond Marx* (2014 [2009]),¹⁸ aptly subtitled “Theorising the Global Labour Relations of the Twenty-First Century,” Vercellone reiterated his position and made further elaborations of his concept of cognitive capitalism. There, in the theoretically more nuanced analysis of the transformation that working relations have undergone in the 21st century, he presented arguments which have strongly resonated within debates on cognitive capitalism paradigm. Stressing the new status of knowledge, not just as a tool of production or commodity to be sold, but as the principal source of value in post-Fordist economy, he concluded that “[growing importance of knowledge] affects the economy in its entirety, including low-tech sectors—witness the rising degree of autonomy of which workers dispose across the economy.”¹⁹ Furthermore, he added: “Yet everything changes once labour, having become increasingly immaterial and cognitive, refuses to be reduced to a simple expense of energy affected during a given period of time. Capital is forced to grant labour a growing degree of autonomy.”²⁰

22

Aranda, Wood, Vidokle, „Introduction”, 6–7.

23

Davis, „Devet i pol teza o umjetnosti i klasi”, 6.

24

Isto, 8.

25

Isto.

26

Doogan, *The New Capitalism?*, 19.

27

Isto, 24.

MATERIJA
JE I DALJE VAŽNA

Kao što je već rečeno, Doogan primarno proučava diskurse o „novom” kapitalizmu i pokušava p(r)okazati retoričku revnost prema „novini” trenutačne situacije koja se teško može potkrijepiti empiričkim podacima. Doogan stoga smatra prikladnim postaviti sljedeću dijagnozu: „Na neki način, ono što je zaista novo u novom kapitalizmu jest ta udaljenost između retorike i stvarnosti koja nema pandana u pretходnim desetljećima.”²⁶ Koristeći se golemom količinom statističkih podataka od 1970-ih nadalje, Doogan dokazuje jasnu tendenciju rasta uslužnog na štetu industrijskog sektora.²⁷ Dakle, u tom sadašnjem zaokretu prema nematerijalnim oblicima rada nema mnogo toga novoga, pogotovo ako se uzmu u obzir radikalne promjene u društvenim odnosima koje će taj nedavni zaokret neizbježno izazvati. Zbog toga naglasak na retoričkom aspektu znatnog djela stvarne teorijske produkcije postaje još važniji. Ako nema dovoljno konkretnih podataka za potkrepljivanje predloženih stajališta, to je potrebno kompenzirati upotrebom što kreativnijih pripovijesti za objašnjenje uočenih pojava. Sudeći po obilju literature posvećene novom kapitalizmu, narativi koji naglašavaju „virtualnu”, „eteričnu”, „bestežinsku” ekonomiju očito bolje odražavaju trenutačni *Zeitgeist*. S obzirom na to da je to dominantan trend u socijalnoj teoriji, ne iznenađuje činjenica da promišljanja o prirodi rada u umjetničkoj i široj kulturnoj sferi ostaju utemeljena na takvim nematerijalnim perspektivama, dosta udaljenima od tradicionalnih političko-ekonomskih paradigma kao što je marksizam.

17

Ibid., 1, 8.

18

Editorial note states that the paper was written in 2007.

19

Vercellone, “From the Mass-Worker,” 436.

20

Ibid., 437.

21

Marxologists’ disputes on the labor theory of value, although of high importance, have to be omitted in this context.

22

Aranda, Wood, Vidokle, “Introduction,” 6–7.

23

Davis, 9.5 *Theses*, 27.

24

Ibid., 28.

25

Ibid.

These two statements—knowledge as the dominant source of value in capitalism²¹ and a rising autonomy of the work process—constitute the core of “cognitive” explanations of recent capitalist transformations. And yet, according to empirically more verified approaches such as Doogan’s or Huws’s, it is precisely these two arguments that happen to be the most problematic.

In the introduction to the collection *Are You Working Too Much? Post-Fordism, Precarity, and the Labor of Art* (2011), the volume editors outline their approach and stress the issue of artists’ self-understanding. Stated in pseudo-literary fashion, they claim:

(...) the artist is left to expend an enormous amount of professional energy in the doldrums of a murky pseudo-profession that absorbs work under the auspices of some kind of common belief in its higher value (...) [thus] you secretly support your art work with your money job, even a high-paying one. You are your own sugar daddy and trophy wife in a single package.²²

The collection contains 11 papers that are mainly focused on post-Fordist issues of the new subjectivities, the transition to post-democracy and the nature of virtual work, and rarely deal with the material, i.e. financial, disciplinary aspects of economic drudgery that art field workers are forced into. In other words, even though the book acknowledges the troubles that artistic work brings, and though it abounds in piercing insights on the changed nature of work in the so-called post-Fordism, it lacks a Marxist perspective, or at least one more founded on the traditional apparatus of political economy.

Two years later, New York based art critic Ben Davis published his 9.5 *Theses on Art and Class* (2013) with a clear tendency to employ the Marxist type of analysis in the considerations and reflections on the nature and dynamics of art field. In addition to the theses themselves, in 15 chapters Davis offers a thorough critique of the current state of reflection on art, particularly stressing the lack of class analysis. His 1.0 thesis claims: “Class is an issue of fundamental importance of art.”²³ To specify his claim, he goes on and asserts that “predominant character of this [art] sphere is middle class” (thesis 3.0).²⁴ Eschewing perspectives that emphasize income as the main marker of class position, Davis defines middle class as a “mode of relating to labor and the means of production. ‘Middle class’ here indicates having an individual, self-directed relationship to production rather than administering and maximizing the profit produced by the labor of others (capitalist class) or selling one’s labor power (working class)” (thesis 3.1).²⁵ Having this in mind, rather than adhering to the possible interpretation on the hybrid nature of artists’ work, I find it more useful to broaden and corroborate Davis’s insights by demonstrating in some detail Huws’s and Doogan’s argument. It will prove to be of substantial importance in analyzing the particularities of work in the art field.

Ursula Huws, najpronijavija marksistička političko-ekonomska analitičarka u pitanjima transformacije rada u suvremenom kapitalizmu, pogotovo što se tiče rodnih i klasnih identiteta, zalaže se za nužnost takvog pristupa. Ona tvrdi da marksistička teorija rada i dalje funkcionira kao najprikladniji analitički instrument za ispitivanje kompleksnosti sadašnje kapitalističke dinamike, uključujući takozvane „nematerijalne“, „virtualne“ ili cyber sfere. Poznata po jasnoći svojih uvida, Huws jezgrovito sažima temeljne zásade ove teorije:²⁸

Radnik, prisiljen na to da bi preživio, radi određeni broj sati za kapitalista i kao rezultat toga proizvede određenu vrijednost. Dio te vrijednosti potreban je da pokrije troškove preživljavanja, a sati koji su potrebni za proizvodnju te vrijednosti, „nužno radno vrijeme“, (uglavnom) se nadoknađuju. Ostatak, „višak vrijednosti“, prisvaja kapitalist kako bi ga raspodijelio kao profit i uložio u nova sredstva za proizvodnju.²⁹

Iako znatan dio radnih zadataka može biti automatiziran ili ga mogu obavljati roboti, pokretačka sila kapitalističke dinamike i dalje se u osnovi oslanja na živi ljudski rad. Drugim riječima, konkretno ulaganje ljudskog tijela u proces proizvodnje ostaje neizbježnom pojavom kapitalističke proizvodnje. A nedostatak autonomije u upravljanju kapacitetima vlastitog tijela ostaje njegova ključna karakteristika bez obzira na to govorimo li o industrijskoj, neindustrijskoj ili umjetničkoj proizvodnji.

Međutim, ako prihvatimo postmodernističku „dekonstrukciju“ gotovo svega, uključujući znanosti i tijela, nemoguće je zamisliti ikakav stabilan i dosljedan koncept tijela koji se može primijeniti u bilo kojoj radnoj teoriji vrijednosti. Kao što kaže Huws, takvi „dekonstruktivni“ diskursi na ljudsko tijelo gledaju kao na još jedan kulturni konstrukt, ontološki homologan s drugim konstruktima, čiju je materijalnost teško pojmiti. S obzirom na to da je kapital također jedan od metanarativa (čije postojanje stoga podliježe ozbiljnoj sumnji), analitički je nemoguće razaznati uzročnu vezu između tijela, ili mnogobrojnih tijela, i kapitala u procesu proizvodnje vrijednosti.³⁰ U takvoj perspektivi radna teorija vrijednosti—čvrsto utemeljena u radu tijela—ne može ponuditi uvjerljivo objašnjenje problema koje stvara „postindustrijski“ kapitalizam.

Nadalje, postoji još jedan aspekt postmodernizma koji ozbiljno potkopava svaki pokušaj promišljanja o materijalnim dimenzijama virtualne sfere, a to je njegovo shvaćanje kulture. Ako na kulturu gledamo kao na

niz diskursa, koje svi koji u njima sudjeluju uvijek iznova dogovaraju i reproduciraju (...) u kombinaciji s fokusom na semiotičku analizu prilikom analiziranja tih diskursa [to] čini nevidljivom činjenicu da su kulturni proizvodi kao što su knjige, filmovi, „znanost“ ili oglašavanje—kao i „ideje“ koje sadržavaju (barem u mjeri u kojoj predstavljaju svjesne rezultate mentalnih napora)—također proizvodi ljudskog intelektualnog i fizičkog rada.³¹

MATTER STILL MATTERS

As already noted, Doogan primarily scrutinizes discourses on the “new” capitalism, trying to demonstrate rhetoric vigilance on the “newness” of current situation which can hardly be sustained by empirical data. Therefore, he finds it appropriate to postulate the following diagnosis: “In some ways what is really new about new capitalism is this distance between rhetoric and reality which has no equivalence in previous decades.”²⁶ Drawing on huge amount of statistical data from 1970s onwards, Doogan demonstrates a clear tendency of growth of the service sector at the expense of the industrial one.²⁷ So, there is hardly anything new today in this turn towards the immaterial forms of labor, especially considering radical changes in social relations that this recent turn will inevitably generate. Therefore, the emphasis on the rhetorical aspect of a significant part of actual theoretical production becomes even more important. If there is not enough concrete data to support the proposed views, one should compensate by employing ever more creative narratives to explain the perceived phenomena. Judging from the abundance of literature dedicated to new capitalism, narratives that stress the “virtual,” “ethereal,” “weightless” economy obviously express current *Zeitgeist* more appropriately. If this happens to be the dominant trend in social theory, it should not surprise us that the reflection on the nature of work within the artistic and the wider cultural sphere remains embedded in such immaterial perspectives, fairly remote from traditional political economic paradigms such as Marxism.

28

Ova je teorija razrađena u prvom dijelu prvog poglavlja Marxova *Kapitala* (str. 125–178); za sažeti prikaz specifičnosti Marxove radne teorije vrijednosti vidi: Heinrich, *An Introduction to the Three Volumes of Karl Marx's Capital*.

29

Huws, *Labor in the Global Digital Economy*, 152.

30

Huws, *The Making of a Cybertariat*, 129.

31

Isto.

32

Isto, 153.

33

Kunst, *Artist at Work*, 135.

Dakle, zanemarivanje materijalnih dimenzija kulture omogućava nam da kulturne proizvode (u najširem mogućem smislu) tretiramo kao diskurzivne konstrukcije, nekakve sablasne objekte do kojih je najbolje doći kroz apstraktna nagađanja koja se ne oslanjaju ni na kakve empirijske podatke. No ironiju na stranu, ako doslovno slijedimo postmodernističku agendu, koja je strukturalno prisutna u ideji „kognitivnog kapitalizma”, prebrzo se nađemo u argumentativnoj slijepoj ulici. Odnosno zapleli smo se u kružnu argumentaciju: kulturna su dobra ishodi kulturne proizvodnje; kulturna proizvodnja, kao i sve druge vrste proizvodnje, nije ništa doli restrukturiranje i prekrajanje u polju znanja i/ili informacija (kao jedine sfere proizvodnje u ova „kognitivna” vremena); iz toga slijedi da su kulturna dobra samo beskrajne reartikulacije postojećih kulturnih objekata pa bi ih kao takve trebalo i vrednovati.

Takva optimistična pozicija, sposobna za najkreativnije interpretacije, očito predviđa surovu stvarnost koja se krije iza sjajne vanjštine. Ono što se zanemaruje prije svega su „seizmičke promjene u društvenoj podjeli rada”.³² Drugim riječima, jasna razlika između fizičkih radnika i uredskih službenika, ili rada u uslužnom sektoru, nestala je. Bojana Kunst to je slikovito izložila u svojoj knjizi *Artist at Work*, osobito u poglavlju „The Artist as a Virtuoso” gdje, citirajući duhovite opaske belgijskog filozofa Dietera Lesagea, naglašava:

Podrobno pobrojivši njezine mnogobrojne aktivnosti, koje se kreću od organiziranja, produkcije, diseminacije, umrežavanja (...) Lesage direktno ukazuje na dubinske promjene u radu suvremenih umjetnica u proteklih nekoliko desetljeća. Prebacivši fokus s *umjetničkog rada na rad umjetnika* (...) pokazuje da je otvoren, interdisciplinaran, nestabilan i fleksibilan karakter suvremenoga umjetničkog rada ne samo estetska kvaliteta nego da je dubinski povezana s načinom na koji su djela proizvedena.³³ (istaknuto u izvorniku)

26

Doogan, *The New Capitalism?*, 19.

27

Ibid., 24.

28

As elaborated in the Part 1, Chapter 1 of Marx's *Capital* (p. 125–178); for succinct emphases on specificities of Marx's labor theory of value, see: Heinrich, *An Introduction to the Three Volumes of Karl Marx's Capital*.

29

Huws, *Labor in the Global Digital Economy*, 152.

30

Huws, *The Making of a Cybertariat*, 129.

31

Ibid.

Ursula Huws, the most perspicacious Marxist political-economic analyst when it comes to the transformations of work in contemporary capitalism, especially considering gender and class identities, argues for the necessity of such an approach. She claims that the Marxist labor theory of value still functions as the most appropriate analytical tool for examining the complexities of current capitalist dynamics, including the so-called “immaterial,” “virtual” or “cyber” spheres. Known for the clarity of her insights, Huws tersely summarizes the core tenets of this theory:²⁸

The worker, obliged to do so in order to subsist, works a given number of hours for the capitalist, producing a certain value as a result. Some of this value is essential to cover the cost of subsistence, and the hours worked to produce this value, “necessary labor time,” are (usually) reimbursed. The remainder, “surplus value,” is appropriated by the capitalist to distribute as profit and invest in new means of production.²⁹

Although significant part of work tasks may be automatized or performed by robots, the driving force of capitalist dynamics still essentially relies on living human labor. In other words, the concrete investment of human body in the production process remains an unavoidable instance of capitalist production. And the lack of autonomy in managing one's own body dispositions remains its key feature, whether we consider industrial, non-industrial, or artistic production.

But, if we accept the postmodernist “deconstruction” of nearly everything, including science and the body, it is impossible to conceive of any stable and coherent concept of the body that could be used in all labor theories. As Huws puts it, such “deconstructive” discourses view the human body as just another cultural construct, ontologically homologous to other constructs, whose materiality is hard to grasp. Since capital is also one of the metanarratives (whose existence is therefore subjected to serious doubt), it is analytically impossible to distinguish a causal link between a body, or multiple bodies, and capital in the process of producing the value.³⁰ In such a perspective, the labor theory of value, firmly founded in body's work, cannot offer a plausible interpretation of problems generated by “post-industrial” capitalism.

There is another aspect of postmodernism that severely undermines any attempt to reflect on the material dimensions of virtual sphere, and this is its understanding of culture. If we approach culture as a

series of discourses, endlessly renegotiated and reproduced by all those who participate in them (...) combined with the focus on semiotic analysis to analyze these discourses [it] makes invisible the fact that cultural products such as books, films, “science,” or advertisements—and the “ideas” they contain (at least to the extent that these are a conscious result of mental effort) are also the products of human intellectual and physical labor.³¹

Uznapredovali proces komodifikacije—koji transformira pret-hodno nekomodificirane sfere društvene zbilje kao što su obrazovanje, zdravstvo, kulturna proizvodnja, mirovinski sus-tav i druge javne usluge u robu namijenjenu prodaji na tr-žištu—osobito je prisutan u posljednjih 30 godina, a stvorio je milijune radnih mjesta koja je teško kategorizirati tradi-cionalnom metodologijom. Trenutačno možda ima, primjerice, manje poljoprivrednika, no ukupan broj ljudi koji su uključeni u proizvodnju hrane eksponencijalno raste: ljudi koji pakira-ju, transportiraju, dostavljaju, prodaju ili oglašavaju hranu, tj. ljudi koji sudjeluju u procesu dovođenja hrane od tla do ko-šarica potrošača, uvelike nadmašuju seljake koji su nekad ujedinjavali sve te funkcije. Naravno, postoje različite razi-ne znanja koje se primjenjuje u svakoj pojedinoj fazi ovoga procesa, ali ta činjenica nije značajno promijenila rutinizaciju proizvodnje niti je povećala autonomiju radnika na njihovim radnim mjestima. Ta se tendencija pojavljuje i u umjetničkom polju,³⁴ gdje znatno narušava samorazumijevanje umjetnika kao autonomnih³⁵ proizvođača estetskih objekata, kao što je već objašnjeno u Davisovim tezama. S obzirom na činjenicu da se manje od 10 % američkih umjetnika smatra likovnim umjetnicima (ostali su izvedbeni umjetnici, arhitekti i dizaj-neri raznih vrsta—modni, cvjetni, dizajneri interijera itd.),³⁶ očito je da „kreativna“ ekonomija uključuje mnoge poslove koji su lišeni luksuza autonomnog raspolaganja vlastitim ta-lentima, sposobnostima i radnim vremenom.

Još jedna značajna promjena, posebno važna za analiziranje kreativnih industrija, nova je međunarodna podjela rada.³⁷ Činjenica da tradicionalne industrije u naprednim, zapadnim društvima možda zapošljavaju manje³⁸ ljudi predviđa prese-ljenje tvornica u zemlje Trećega svijeta u kojima su nadni-ce znatno niže, a radna zakonodavstva mnogo fleksibilnija. Ako uzmemo u obzir tradicionalni uslužni sektor koji, prema „kognitivnim“ teoretičarima, dominira trenutačnom fazom ekonomskog razvoja, posljedice su još veće, odnosno, mogli bismo reći, destruktivnije. Umjesto da je radnicima dodijer-ljena veća autonomija zbog njihova povećanog obujma zna-nja i vještina, radnici koji ne obavljaju fizičke poslove diljem svijeta suočavaju se sa sve većom standardizacijom svojih zadataka, čime ih se u biti pretvara u dodatke za računala. Uz to, razvijenije tehnike nadziranja i praćenja povećavaju stres na radnom mjestu. I naposljetku, opasnost predstavlja i rezervna vojska radne snage: stalna svijest o tome da postoje milijuni kvalificiranih radnika u zemljama Trećega svijeta koji samo čekaju da ih se zaposli za nadnicu koja ne pokriva ni najosnovnije životne potrebe u zemljama zapad-nog svijeta.³⁹

Te podjele utječu i na rodne odnose. „Niskokvalificirani poslovi kao što su unošenje podataka ili rad u službama za ko-risnike obično uključuju veliki broj radnika koji su u većem broju slučajeva žene; visokokvalificirana zaduženja kao što je projektiranje sustava uglavnom zahtijevaju manje ljudi, koji su češće muškarci.“⁴⁰ Dakle, svjedočimo novim načinima reproduciranja rodnog jaza.⁴⁰ Tijelo, pogotovo žensko tijelo, ponovno dolazi u fokus. Kao što Huws ističe kada naglašava trajni značaj tijela za radne odnose, tijelo koje je relevantno

So, neglecting the material dimensions of culture enables us to treat cultural products (in the widest possible sense) as discursive constructions, a kind of ghostly objects which can best be accessed through abstract speculation, which does not relate to any empirical data. Setting irony aside, by literally following the postmodernist agenda, structurally present in the concept of “cognitive capitalism,” we arrive all too soon at an argumentative dead end. That is, we are locked into a circular argumentation: cultural goods are outcomes of cultural production; cultural production, as all other kinds of production, is nothing but a restructuring and recombining in the field of knowledge and/or informa-tion (as the only realm of production in “cognitive” times); therefore, cultural goods are merely endless re-articula-tions of already existing cultural objects, and they should be assessed as such.

34

Kao što Kunst uvjerljivo dokazuje: *Isto*, 134–175.

35

Takva situacija očito proturječi prethodno spomenutim Vercelloneovim tezama o rastućoj razini autonomije u postfordovskom razdoblju.

36

Davis, *9.5 Theses*, 15.

37

Huws ističe problem službenih statističkih podataka koji se još prikupljaju na nacionalnoj razini i primjenjuju kategorije koje nisu primjenjive u trenutačnim uvjetima svakodneve stroge rekonstrukcije radničke klase. Huws, *Labor in the Global Digital Economy*, 47–60.

38

Ta je teza žestoko osporena u Dooganovu djelu *New Capitalism?*

39

Davis naglašava takve dinamike čak i unutar granica suvremenoga zapadnog društva: procvat umjetničkih doktorata rezultirao je golemim brojem visokokvalificiranih stručnjaka koji teško mogu pronaći odgovarajuća radna mjesta. Davis, *9.5 Theses*, 85.

40

Huws, *Labor in the Global Digital Economy*, 55.

41

Kao što je naglašeno u: Davis, *9.5. Theses*, 107–115.

42

Huws, *The Making of a Cybertariat*, 128.

43

Foucaultov projekt biopolitike (2008.) tu smješta početak suvremene države.

za političko-ekonomske analize jest „tijelo od krvi i mesa koje nastavlja sa zadatkom cirkuliranja krvi, probavljanja, znojenja, odbacivanja starih stanica, laktacije, proizvodnje sperme, menstruiranja...”,⁴² a možemo dodati i—tijelo koje stari i bolno tijelo. Upravljanje tijelima radnika kao generatorima vrijednosti⁴³ od presudne je važnosti za svaki imalo ambiciozniji plan uspostavljanja barem jedne proizvodne jedinice, a kamoli čitavoga ekonomskog sustava na regionalnoj, nacionalnoj ili svjetskoj razini. A pod tijelima ne mislim samo na markere nečijeg osobnog identiteta i/ili političkog subjektiviteta, već na tijela kao metaboličke sustave čiji su kapaciteti upregnuti u izvlačenje viška vrijednosti iz rada radnika, bili oni fizički radnici ili umjetnici zaposleni u kreativnim industrijama. Prema tome, protivno tvrdnjama o rastućoj dematerijalizaciji današnje „bestežinske”, „virtualne” ili jednostavno „e-ekonomije”, puka materijalnost tijela, njihova strukturna važnost za proizvodnju vrijednosti predstavlja varijablu koju svaki ozbiljan prikaz suvremenog kapitalizma mora uključiti u svoje analize.

Such an optimistic position, capable of the most creative interpretations, clearly overlooks the grim reality behind the shiny surface. What is neglected in the first place are “the seismic shifts in the social division of labor.”³² In other words, clear distinction between “blue-collar,” manual labor and “white collar” administrative labor, or labor done in the service sector, has vanished. Bojana Kunst demonstrates this aptly in her book *Artist at Work*, particularly in the chapter “The Artist as a Virtuoso.” There, quoting Belgian philosopher Dieter Lesage’s witty comments, she stresses:

By meticulously enumerating her multiple activities, which move between organization, production, dissemination, networking (...) Lesage directly indicates the profound changes in the work of contemporary artist over the last few decades. By shifting the focus from *artistic work* to the *artist’s work* (...) he shows that the open, interdisciplinary, unstable and flexible character of contemporary artistic work is not only an aesthetic quality but one deeply connected to the ways how the works are produced.³³ (original emphasis)

The growing process of commodification—transforming hitherto uncommodified spheres of social reality such as education, health, cultural production, pension systems and other public services into goods meant to be sold on the market—is especially conspicuous in the last 30 years and has created millions of working places that are hard to categorize by traditional methodology. There may be, for instance, fewer farmers, but the overall number of people involved in food production is growing exponentially: people who pack, transport, deliver, sell or advertise food, i.e. people who participate in the process of bringing food from soil to consumer’s trolley, significantly outnumber the peasants who used to comprise all these functions. Of course, there are different levels of knowledge employed in every single phase of this process, but that fact has not substantially changed the routinization of production, nor increased workers autonomy in their working places. This tendency can also be found in the artistic field,³⁴ where it severely undermines artists’ self-understanding as autonomous³⁵ producers of aesthetic objects, as espoused earlier in Davis’s thesis. Considering the fact that less than 10% of the general number of US artists consider themselves to be visual artists (other being performance artist, architects and various designers—fashion, floral, interior etc.),³⁶ “creative” economy obviously comprises many positions that are devoid of the luxury of autonomous disposition of one’s own talents, capacities and working time.

Another significant change, particularly important in analyzing creative industries, is the new international division of labor.³⁷ The fact that there may be fewer³⁸ people in traditional industries in the advanced, Western societies, overlooks the relocation of these plants to third-world countries where wages are much cheaper and labor legislation much less stringent. If we consider the traditional service sector of the economy which, according to the

32

Ibid., 153.

33

Kunst, *Artist at Work*, 135.

34

As Kunst convincingly shows: *Ibid.*, 134–175.

35

Such a situation clearly contradicts previously mentioned Vercellone’s theses on growing level of autonomy in post-Fordist times.

36

Davis, *9.5 Theses*, 15.

37

Huws emphasizes the problem of official statistical data that is still nationally collected, and which uses categories inapplicable in current conditions of severe recomposition of working class on a daily basis. Huws, *Labor in the Global Digital Economy*, 47–60.

38

A thesis strongly challenged in Doogan’s *New Capitalism?*

ZAKLJUČAK

Kao što sam pokušao dokazati pozivajući se na uvide Huws i Doogana, daleko od toga da predstavlja tek puku kolekciju slika, diskurzivnih koncepata ili nekih drugih virtualnih entiteta, suvremeni kapitalizam čvrsto počiva na svojim originalnim principima, osobito eksploataciji. A pod eksploatacijom ne mislim samo na proces iscrpljivanja radnika u sve težim radnim uvjetima, već na strukturnu značajku kapitalizma kao sustava. Kako bi stvorio profit iz procesa proizvodnje, kapitalist mora izvući dio vrijednosti koju radnici proizvedu tijekom radnog dana.⁴⁴ To se, u pravilu, podjednako odnosi na tvornicu cipela, pekaru, nuklearno postrojenje, galeriju, umjetnički institut ili filmski studio. U svim tim područjima uvjeti rada sve se više nadziru, standardiziraju i komodificiraju, a kapitalisti traže i uglavnom uspijevaju pronaći sve domišljatije načine iskorištavanja radnika, kako fizičkih tako i onih „kreativnih“.

Postfordistički autori, sa svojim inzistiranjem na simboličkoj proizvodnji kao temeljnoj značajki novog kapitalizma, često ostaju samo na etnografskoj razini, brkajući skrupulozno opisivanje i političko-ekonomsku analizu. Takav pristup može pružiti mnoge zanimljive uvide, ali isključuje percepciju strukturno analognih procesa koji se odvijaju u industrijskoj, kao i u kulturnoj sferi. Ako se suzdržimo od materijalističke klasne analize, tj. razmišljanja o stvarnim proizvodnim i reproduktivnim odnosima koji strukturiraju naša svakodnevna iskustva, uključujući ona umjetnička, izlažemo se opasnosti da produžimo beskrajnu bitku različitih diskursa. Koliko god to zvuči primamljivo kao uvježbavanje teorijske rafiniranosti, ako želimo producirati prihvatljive i empirijski utemeljene uvide o sadašnjoj situaciji u umjetničkom polju, kruta stvarnost postojećih kapitalističkih odnosa prisiljava nas da se s tim ozbiljno uhvatimo u koštac. Ili, kao što je Davis rekao: „Budući da je za umjetnost klasa fundamentalno pitanje, umjetnost ne može imati jasnu ideju o svojoj vlastitoj prirodi sve dok nema jasnu ideju o interesima različitih klasa“ (teza 1.9).⁴⁵

“cognitive” theoreticians, dominates the current phase of economic development, consequences are even more profound, or one could say more destructive. Instead of granting workers more autonomy due to their increased knowledge and expertise, non-manual workers around the world face an ever growing standardization of their tasks, essentially turning them into computer accessories. Additionally, more developed techniques of monitoring and surveillance increase the stress in the working place. And finally, there is a threat of the reserve army of labor force: the continuous awareness that there are millions of skilled workers in third-world countries just waiting to be employed for a wage which does not cover even the most elementary means of subsistence in Western countries.³⁹

These divisions also impact gender relations. “Lower-skill functions like data entry or customer service work tend to involve large number of workers who are more likely to be women; higher-skilled functions like systems design generally employ smaller numbers, who are more likely to be male.”⁴⁰ So, we are witnessing new modes of reproduction of the gender gap.⁴¹ A body, especially a woman’s body, again comes into focus. As Huws points out when she advocates for the abiding significance of the body for labor relations, the body that is relevant for political-economic analyses is “flesh-and-blood body that gets on with the business of circulating its blood, digesting, perspiring, shedding old cells, lactating, producing semen, menstruating...”,⁴² and we may further add—the aging and aching body. Managing the bodies of workers as generators of value⁴³ is of quintessential importance to any even half-ambitious plan of putting up a single production unit, let alone economical system, on a regional, national or world scale. And by bodies, I do not mean only markers of someone’s personal identity and/or political subjectivity, but bodies as metabolic systems whose capacities are employed in extracting the surplus value from workers’ labor, be it manual workers or artists employed in creative industries. Therefore, contrary to the claims of a rising dematerialization in current “weightless,” “virtual” or simply “e-economy,” the sheer materiality of bodies, their structural importance in the production of value is a variable that any serious account of contemporary capitalism must include in its analyses.

44
Marx, *Capital*, 183–206.

45
Davis, *9.5 Theses*, 27.

CONCLUDING REMARKS

As I tried to demonstrate by drawing on Huws's and Doogan's insights, far from being a mere collection of images, discursive concepts or other virtual entities, contemporary capitalism firmly rests on some of its original principles, particularly exploitation. And by exploitation I do not mean only the process of workers' exhaustion in ever-worsening working conditions, but a structural feature of capitalism as a system. In order to obtain profit from the production process, a capitalist has to take away part of the value produced by workers during the working day.⁴⁴ This, in principle, applies equally to a shoe factory, bakery, nuclear plant, gallery, art institute, or a film studio. In all these fields, working conditions become more and more monitored, standardized and commodified, and capitalists seek and usually manage to find ever more creative ways of exploiting workers, whether manual or "creative" ones.

Post-Fordist authors, with their insistence on symbolic production as a core feature of new capitalism, often remain only on the ethnographic level, mistaking scrupulous description for political-economical analysis. Such an approach may provide many interesting insights, but it precludes the perception of structurally analogous processes that take place in the industrial as well as the cultural sphere. If we sustain from materialist class analysis, i.e. reflection on real productive and reproductive relations which structure our everyday experience, including the artistic one, we risk perpetuating a never-ending battle of different discourses. No matter how tempting this may sound as an exercise in theoretical refinement, if we wish to produce plausible and empirically founded insights on the contemporary situation in the art field, the crude reality of existing capitalist relations forces us to engage with them seriously. Or, in Davis's words: "Since class is a fundamental issue for art, art can't have any clear idea of its own nature unless it has a clear idea of the interests of different classes" (thesis 1.9).⁴⁵

39

Davis highlights such dynamics even within the boundaries of contemporary Western societies: boom of artistic PhDs produces enormous amount of highly qualified experts with little hope of finding appropriate working place. Davis, *9.5 Theses*, 85.

40

Huws, *Labor in the Global Digital Economy*, 55.

41

Stressed by Davis, *9.5. Theses*, 107–115.

42

Huws, *The Making of a Cybertariat*, 128.

43

Foucault's project of biopolitics (2008) posits the origin of modern state in this instance.

44

Marx, *Capital*, 183–206.

45

Davis, *9.5 Theses*, 27.

POPIS LITERATURE / BIBLIOGRAPHY

- Aranda, Julieta, Wood, Brian Kuan, Vidokle, Anton, ur./ed. *Are you working too much? Post-Fordism, Precarity, and the Labor of Art*. Berlin: Sternberg Press, 2011.
- Bennett, Tony. *Outside Literature*. London/New York: Routledge, 1990.
- Davis, Ben. *9.5 Theses on Art and Class*. Chicago: Haymarket Books, 2013.
- _____. „Devet i pol teza o umjetnosti i klasi“ [9.5 Theses on Art and Class], 6–18. U/In: *Radna bilježnica Političke škole za umjetnike i sve zainteresirane*, ur./ed. Mario Kikaš. Zagreb: BLOK, 2017.
- Debord, Guy. *The Society of the Spectacle*. Canberra: Hobgoblin Press, 2002.
- _____. *Društvo spektakla i Komentari Društvu spektakla* [The Society of the Spectacle and Comments on the Society of the Spectacle]. Prijevod/Translation: Goran Vujasinović. Zagreb: Arkzin, 1999.
- Doogan, Kevin. *New Capitalism?*. Cambridge: Polity Press, 2009.
- Foucault, Michel. *The Birth of Biopolitics*. New York: Palgrave Macmillan, 2008.
- Hardt, Michael, Negri, Toni. *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*. London/New York: Penguin Books, 2005.
- _____. *Empire*. Boston: Harvard University Press, 2001.
- Heinrich, Michael. *An Introduction to the Three Volumes of Karl Marx's Capital*. New York: Monthly Review Press, 2012.
- Huws, Ursula. *Labor in the Global Digital Economy*. New York: Monthly Review Press, 2014.
- _____. *The Making of a Cyberteriat. Virtual Work in Real World*. New York: Monthly Review Press, 2003.
- Kunst, Bojana. *Artist at Work. Proximity of Art and Capitalism*. Winchester, UK/Washington, US: Zero Books, 2015.
- Marx, Karl. *Capital. A Critique of Political Economy*, vol. I. London/New York: Penguin Books, 1982.
- _____. *Kapital: kritika političke ekonomije. Prvi tom* [Capital: A Critique of Political Economy]. Prevod/Translation: Moša Pijade, Rodoljub Čolaković. Beograd: Prosveta, 1974. [1867.]
- Meiksins Wood, Ellen. *The Retreat from Class: New „True“ Socialism*. London/New York: Verso, 1998.
- Platon. *Država* [The Republic]. Prijevod/Translation: Martin Kuzmić. Zagreb: Naklada Jurčić, 2009.
- Resnick, Stephen, Wolff, Richard. „Marxist Epistemology: The Critique of Economic Determinism“. *Social Text* 6 (1982.): 31–72.
- Vercellone, Carlo. „From the Mass-Worker to Cognitive Labour: Historical and Theoretical Considerations“, 417–443. U/In: *Beyond Marx. Theorising the Global Labour Relations of the Twenty-First Century*, ur./ed. Marcel van der Linden, Karl Heinz Roth. Leiden/Boston: Brill, 2014.
- _____. „The hypothesis of cognitive capitalism“, 2005, London, Birkbeck College and SOAS, United Kingdom. <halshs-00273641>, 2005.
- Virno, P. *A Grammar of the Multitude: For an Analysis of Contemporary Forms of Life*. Los Angeles: Semiotext(e), 2004.
- Williams, Raymond. *Culture and Materialism*. London/New York: Verso, 2005.
- Wolff, Richard, Cullenberg, Stephen. „Marxism and Post-Marxism“. *Social Text* 15 (1986.): 126–135.

